

formula-1 pilotları türkiye’de kömür işçisi olsaydı fitratları kaderleri, kaderleri de ölüm olur muydu?

“Varoluş, özden (fitrattan) önce gelir.”

J. P. Sartre

Facia sonrası Soma’ya gelen başbakan ve bakanlar. Soma, 2014.

“Bunun [madencilığın, maden işçiliğinin] yapısında, fitratında bunlar, [ölmü] iş kazaları var.” Alıntılıdığım bu demeç, Başbakan Erdoğan tarafından, Soma’daki kazanın hemen ardından verildi. Bu yazıda bu ifadenin ardında yatan anlayışı incelemek istiyorum.

Öncelikle “fitrat” nedir, nasıl kullanılmalıdır ona bakalım. Fitrat, bir varlık türünün yaratılış/varoluş amacı/

nedeni, yaratılışı, doğası, özü demek. Bir varlık türünü neyse o yapan, onu diğer varlık türlerinden ayırt eden özellikleri de diyebiliriz. Diğer bir deyişle bir varlık türünü tanımlamamızı sağlayan karakteristik özellikleri olarak da ifade edilebilir. Bu durumda maden işçiliğinin fitratında ölmü iş kazalarının olduğu ifadesi aslında şunu söylüyor: Maden işçiliği, ölmü iş kazalarıyla tanımlanır, çünkü maden işçiliğinin

karakteristik/tanımlayıcı özelliklerinden en az biri (yaratılış/varoluş amacı) ölümlü iş kazalarıdır. Eğer bir sözlük maddesinde maden işçiliğini tanımlıyor olsaydık şöyle bir ifade ortaya çıkacaktı. “Maden işçiliği, madenlerin çıkarılması sırasında ölümlü iş kazalarına yol açan (amacı ölümlü iş kazaları olan) bir işçilik türüdür.” (Aslında başbakan basına yaptığı bu açıklama sırasında pek çok işin doğasında bu tür kazaların olduğunu söylediğinden, daha genel olarak işçiliğin karakteristik özelliğinin (varoluş nedeninin) ölümlü iş kazaları olduğunu söylemiş de oluyor. Başbakanın açıklamasını medyada ifade edildiği gibi “Madencilik fitratında ölüm var” şeklinde yorumlasaydık o zaman Ölüm’ün maden işçiliğinin karakteristik bir özelliği olduğunu söylemiş olacaktık.) Bu ifade, maden kazalarının maden çıkarmak için adeta bir “yöntem” olduğu gibi çok saçma sonuçlar da doğuracaktı. Ölümlü kazalara ne kadar sık rastlanırsa rastlansın ölümlü kazalar hiçbir etkinliğin, mesleğin, işkolunun tanımlayıcı özelliği (yaratılış/varoluş amacı) olamaz.

O halde başbakan bu ifadeyle ne söylemek istemiş tir? Bir başka ifadeyle, bu sözleri sarf etmesinin amacı ne olabilir? 2010 yılında Zonguldak’taki grizu patlamasının ardından söyledikleri, bu defaki demecini anlamamıza yardımcı olabilir. Orada da mealen, “bu tür kazaların, ölümlerin, madencilerin kaderi olduğunu” ifade etmişti. Bu iki ifadeyi birlikte düşününce, başbakanın Soma kazası ardından söylediğinin, hatalı bir kullanım olsa da hata sonucu kullanılmadığını, belli bir anlayışa dayandığını söyleyebiliriz. Bu yıl kullandığı ifade biraz daha örtük bir şekilde 2010 açıklamasını ima etmektedir aslında. Kısacası başbakan bu yıl da ölümlü iş kazalarının madencilerin kaderi olduğunu söylemiş olmaktadır.

Fitrat ile kader arasında kavramsal olarak çok yakın bir ilişki var. Pek çok kişi, buna karşı çıkmak için söz söylemiş olsa da bir varlığın fitratının o varlığın kaderini belirlediğini, en azından kaderinde çok önemli bir rol oynadığını kabul eder. Bu anlayışa göre bir varlığın fitratı, onun sadece ne olduğunu değil ne olacağını da ifade eder. Eğer bu varlık cansız bir nesneyse, fiziksel ve kimyasal özellikleri, biçimi, konumu, hareketi, kökeni, vb. onun nasıl var olduğunu ve var olmaya devam edeceğini de belirler. Eğer canlı bir varlıktan söz ediyorsak bu özelliklere üreme, beslenme, gibi başka özellikleri de ekleyebiliriz. Eğer eski tarz bir doğa an-

layışınız varsa, bu varlıklara bir amaç da yükleyebilirsiniz. Bu amacın ona, mesela ilahi bir yaratıcı tarafından verildiğine ve canlıların da kaderinin önceden belirlenmiş olduğuna inanırsınız. Hatta daha da ileri giderek bunun bilinebileceğine bile inanabilirsiniz. İnsan ve insan ürünü nesnelere söz konusu olduğunda, onların fitratı sadece fiziksel, kimyasal ve biyolojik özellikleri olmakla kalmaz bunlara ek olarak, belki sadece bu varlığın amacı onun fitratından sayılabilir.

Akrep ile kurbağa meselinde, akrep kurbağadan kendisini sırtında nehirden karşıya geçirmesini ister ve nehrin ortasında kurbağayı sokup zehirlediğinde birlikte suyun dibini boylarken “ne yapayım, benim doğam (fitratım) bu” der. Bu meselde anlatılmak istenen, akrebin doğası gereği bunu yapmak zorunda olduğu, seçme şansı olmadığı ve kendi ölümü pahasına kurbağayı soktuğudur. Yani bir varlığın doğası (fitratı) o kadar kuvvetli bir belirleyicidir ki ondan kaçması mümkün değildir, çünkü bu, onun kaderidir. Günlük hayatta bu tür açıklamalara çok sık başvurulur çünkü bir kere bir özelliği bir varlığın fitratına eklerseniz onun davranışlarını kolayca açıklayabilirsiniz. Kuşkusuz bir varlığın fitratı gelişigüzel belirlenmez ama bu çok kolay bir açıklama biçimi olduğu için pek çok insan buna başvurur. Birkaç ay önce birisinin bir kediyi arabasıyla ezip öldürdükten sonra kendini suçsuz çıkarmak için bu durumu kedinin fitratı ile açıkladığına tanık oldum: “Kediler kendilerini arabaların önüne atıverirler. Bundan kaçınmak olanaksızdır.” (Bu saçma açıklamasını eleştirdiğimde bu kişi küplere binmişti.) İnsanların, kendi hatalarını ya başka varlıkların ya da kendilerinin fitratlarında bulup sorumluluktan kaçmaya çalışması fitrat ile kader arasında çok sıkı bir ilişki olduğuna inanmalarından veya başkalarının buna inanacağına düşünmelerindedir. Dolayısıyla fitrat-kader ilişkisi sadece varlıkbilimin (ontoloji) ve/ya bilgikuramının (epistemoloji) konusu olmakla kalmaz, etik sonuçları nedeniyle sosyal ve politik alanın da konusu olur. (Genetik ve çevresel belirlenimin hala çok ateşli bir konu olması bundandır.)

O halde şimdi sosyal olayların açıklanması için fitrat-kader ilişkisinin kullanılmasını inceleyelim. Örneğimiz de girişte sözünü ettiğimiz madencilikle ölümlü kazalar arasında fitrat ve kader üzerinden kurulan ilişki olsun. Başlangıçta ölümlü kazaların madencilik fitratında bulunmasının yanlış bir kullanım olduğunu

söylemiştim. Ancak şu ana kadar söylediklerimden bu yanlış kullanımın insanların bu tür olaylara bakışındaki bir yanlışlığı hedef aldığı için hiç de yanlış bir şekilde kullanılmadığı sonucunu çıkarabiliriz. Bugünlerde çok kullanıldığı şekliyle amaç, bir “algı operasyonu” olabilir. Ülkemizde kömür madenciliğinde ölümlü kazaların sıklığı ve bu iş kolunda çalışanların hem bu işlere muhtaç olmaları hem de bu tür kazaların “olağan” sayılmasına inanmaya/inandırılmaya yatkın olmaları bu algı operasyonunun altında yatan sebepler olabilir. Bir etkinlikte, diğer etkinliklere göre belli bir olayın yinelenme olasılığı, kolayca o etkinliğin bir özelliği olarak görülmesini kolaylaştırabilir. Söz gelimi tehlikeli sporlarda bazen ölümlü kazaların meydana gelmesi bu tür kazaların o sporun bir parçası olarak görülmelerine kolayca yol açar. Aslında istatistiksel olarak bu tür kazalar çok seyrek olsa da bu kazaların şiddeti ve neden olduğu trajedi, onların sıklığının da fazla olduğu gibi bir algının doğmasına neden olabilir. Pek çok kimse kazaların bu sporların doğasında (fitratında) olduğuna inanma eğilimindedir. Oysaki bu tür kazalar bu sporların karakteristik bir özelliği (yani amacı) değil, tam tersine kaçınılması gereken ve kaçınılması için önlem alınması gereken bir olasılıktır. FORMULA-1 gibi hızlı otomobil yarışlarında beklenen, pilotların ve düzenleyicilerin gerçekleştirmek için büyük çaba gösterdiği şeylerin başında kazaların azaltılması gelir. Çünkü ancak bu sayede bir yarış, gerçek bir yarış olabilir. Otomobillerin parparça olduğu bir yarış, gerçek rekabetin ortaya çıkmasına engel olur ve asla arzu edilmez. Pilotlar kendi yeteneklerini hem kendilerini hem de başka-

larını tehlikeye atmadan göstererek yarışı kazanmak isterler. (Bir kayak kazasında ağır yaralanan) Michael Schumacher’i gelmiş geçmiş en büyük otomobil yarışçısı yapan onun neden olduğu kazalar değil, kazasız bir şekilde tamamlamış olduğu ve kazandığı çok sayıdaki yarıştır. Diyelim ki Türkiye FORMULA-1 düzenleyicileri, büyük bir kazanın ardından “ne yapalım bu tür kazalar bu sporun fitratında var” şeklinde bir açıklama yaptılar. Pilotların ve izleyicilerin bu açıklamayı kabulleneceğini sanmak, saflıktan da öte bir aymazlıktır. Böyle bir durumda eminim ki uluslararası federasyon, Türkiye’deki sorumlulardan, bu kazanın bir ihmal veya usulsüzlük nedeniyle meydana gelmediğini ispat etmelerini isterlerdi ve eğer böyle bir ihmal varsa bunu onlara çok ağır ödetirlerdi. Dolayısıyla sanırım kimse fitrat-kader gibi bir açıklama yapmayı aklından bile geçirmeyecektir.

Peki ama, Türkiye madencilik sektörünün, işçi konfederasyonlarının, halkın bizatihi kendisinin böyle bir açıklamanın yapılmasında hiçbir caydırıcı etkisi neden olmamıştır ve yapılan fitrat-kader açıklamaları nasıl oluyor da daha büyük bir tepkiye yol açmamıştır? Sanırım yukarıda kısmen söylemeye çalıştığım yaygın “zihniyet” bunun sorumlusudur. Bence, farkında olsunlar ya da olmasınlar (itirazların politik nedenlerle yapıldığını sanıyorum) fitrat-kader anlayışı genel kamuoyu tarafından yaygın bir şekilde paylaşılmaktadır. Bu düşünce tarzı, yani varlıkların değişmez bir doğası olduğu ve bunun da onların kaderini belirlediği inancı, tarihi çok eski ama modern bilim için tarih olmuş bir anlayıştır.